

nehezen lehet kihámozni a követendőt és a mindenképpen tiltandót. A kanti helyes társadalomban senki sem teszi, amit mindenki nem tehet, és senki sem tesz olyat mással, amit magának nem kíván.

Összefoglalóul:

- Mindenki elláthat minden feladatot, ha az nem ellenkezik a lelkiismeretével. Lelkiismeretünk folyamatos kalibrálása és a jézusi normákhoz igazítása életünk legfontosabb feladata.

- A tízparancsolatot, legalább a tiltásokat, tartsuk be a társadalmi érintkezéseinkben, munkánkban, a közéletben – mindig!

- A mindenki számára adott lehetőségekkel (szavazás) élni kell, mert a keresztény élete, nem lehet letakart mécses.

- A törvényhozásban való részvétel (képviselet) komoly és méltó dolga az embernek, így az első tétel figyelembevételével a keresztény is részt vehet benne.

- Aki a lelkiismerete szerint végzi közéleti munkáját, annak könnyen előfordulhat, hogy csak egy ciklusra lesz esélye, esetleg idő előtt le kell mondania. Ezzel számolni kell. Ha drágább a karrier, mint a lelkiismeret, akkor legalább magunknak, családjunknak, közösségünknek valljuk be. Az ellentmondásból fakadó konfliktus garantált, annak feloldásához különösen fontos a hármass kötelék, de leginkább a testvéri, közösségi kontrol.

- Itt a Földön, tükör által homályosan látunk. Ezért nem tudjuk megítélni, a közélet minden részletét, de a választás lehetősége ma a miénk, legalábbis az a része, amelyet megengednek nekünk. A nekem és családom számára legmegfelelőbb politikai ajánlatot választom, és nem befolyásol, hogy kik és milyen hangerővel reklámoznak vagy szidalmaznak valakit, valamely politikai erőt. (Érdemes a morális megfontolásokat ezen a területen a tapasztalati és engem közvetlenül befolyásoló tények mögé sorolni. Ugyanis az ítéletalkotásnál a kommunikáció erejétől nem tudunk szabadulni, míg a konkrét gazdasági és más, életünket érintő intézkedések alapján meghozhatjuk a lehető legkevésbé rossz döntést.)

- A választási rendszerünk illeszkedik a világrendszerbe. A világrendszert az újnemesség csoportjai (vagyis a pénzkezelők, befektetők, hitelminősítők, alapkezelők és rendszerfejlesztők) igazgatják, szervezik. Hogy fenntartsák a zavartalan működtetést globális konfliktusokat nem vállalnak, de a társadalmak önvédelmét megszervezni képes rendszereket kiszorítják. Az **egyházak** befolyását alapvetően megtörték, a politikai pártokat **versengő pártrendszerre** alakították (érdekvédő erők helyett), a közösség osztozásban érdekelt alrendszeit (leginkább a **családot**) vehemensen támadják. Aki ma a történelmi fejlődésünk során kikristályosodott morál talaján áll, annak mindezek a **támadott rendszerek a szövetségesei. Kik tehát a társadalmi**

alrendszerekben a családon és a közvetlen magánszférán kívül a potenciális szövetségeseink?

A legfőbbek: vallás (egyházi tanítás, oktatás, gyakorlat, karitás, egyházhoz kötődő közösségek)

politika (nemzeti közösség értékeinek, a békének a védelme, nyelvvédelem, kulturális önvédelem, önálló gazdasági mozgáster biztosítása, családvédelem, életvédelem stb.) Ezeket a feladatokat minél jobban betöltő párt preferálása a választásokon. Az ezzel szembenállókat el kell utasítani.

közösség (a nemzeti közösségen belül minél több, horizontálisan kötődő kisebb emberi szövetség szervezése, érték-közösségek létrehozása) /pl. kórus, hobbikörök, hagyományörzők, sportkörök stb./
életvédelmi közösségek szervezése /családok, kisgyermekesek, cserkészet, környezetvédelem, túlélés, közösségekben megélt kereszténység stb./

A következő előadásban a politikai kommunikáció meggyőzési technikáiról lesz szó és arról, hogyan védekezhetünk ellene.

(folytatjuk)

SCHEIN GÁBOR

A KERESZTÉNYSÉGRŐL, MINT POLITIKAI VALLÁSRÓL

Amikor a XIX. század végén a modern teológiai gondolkodásban is mind nagyobb teret nyertek a megértés történeti-kritikai módszerei, a hivatalos egyházi állásfoglalások árnyékában, amelyek egyházpolitikai eszközökkel és tanítóhivatali ítéletekkel egyaránt megkísérelték védelmükbe venni a megelőző korok ortodoxnak vélt teológiáját a történeti gondolkodást elsajátító teológiákkal szemben, bár az evangéliumi textusok egy jöttányit sem változtak, a szöveg lassan mégis megújult, és olyasmiről derült ki róla, amit senki sem várt, és amit a korábbi teológiai rendszerek védelmezői joggal éreztek veszélyesnek. Kiderült ugyanis, hogy az evangéliumok sűrű politikai textust alkotnak. Jézus szavai és az evangélisták által megörökített viták egyszerre vonatkoznak az őszövetségi hagyományokra, az isten országának

eszkatológiájára és egy konkrét politikai szituációra. Ezek a tartalmak szinte kibogozhatatlanul összefonódnak. Ráadásul az evangéliumok íróinak és későbbi szerkesztőinek is jól kivethetően megvoltak a maguk politikai szempontjai, amelyek rárétegződnek Jézus - számunkra közvetlenül hozzáférhetetlen - szavaira és a korai Jézus-hagyomány vitakérdéseire.

E politikai szempontok közül az elmúlt évtizedekben joggal fordult a kritikai kutatás az evangéliumok antijudaista szólama felé. Ha emellett az evangéliumok explicit politikai üzenetéről esik szó, többnyire azt a jelenetet szokták idézni, amikor néhány írástudó azzal a kérdéssel fordult Jézushoz, hogy szabad-e a császárnak adót fizetni vagy nem. (Lk 20, 22) Lukács e kérdést eleve rosszhiszeműnek állítja be, feltételezi, hogy a farizeusok saját szavaival akarták megfogni Jézust, hogy kiszolgáltatassák a római hatóságoknak. Pedig ezt a kérdést akkor, amikor Júdea római megszállás alatt állt, és a legfőbb hatalom a prokurátor kezében volt, valószínűleg minden zsidó feltette magának, és minden vallási irányzatnak színt kellett vallania a megszállókkal szemben követendő magatartásról. Annál is inkább, mert az ószövetségi hagyományokat nem magánhítként, hanem az egész közösséget átfogó, sőt a közösséget folyamatosan teremtő és sorsát meghatározó politikumként is értették, ami nem állt meg a közösség határainál. Az üdvösség meghívását kiterjesztették a jövevényekre, az idegenekre és minden nemzetre. Jézus a kérdésre azt válaszolta, amit a farizeusok is válaszoltak volna: "Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené". De vajon mit jelent ez a mondat? Biztosan nem azt, hogy a vallás legyen mindenkinek magánügye, és nem is érdemes mással foglalkozni, mert a császár erejével szembeszállni örülség lenne. De arra sem bátorít, hogy a zelóták módjára bárki harcra, - a mai politikai helyzetre átértelmezve - helyi terrorakciókra szánja el magát. Talán inkább azt mondja, hogy Istennek megadni, ami az övé, az is politikum, de egészen más síkon az, mint ahol a császáré a megdönthetetlen hatalom.

Ha Jézus politikai gondolkodását jobban meg akarjuk érteni, érdemes felidéznünk, ahogyan Jézus a kizáróttakhoz, a betegekhez, a bűnösökhöz szólt. Ezeket az embereket a társadalom és a családjuk is kizárta, átkerültek a magukhoz hasonló nyomorultak egészen más szabályokat követő világába. Nagyon hasonló tapasztalatról számolnak be a fogolytáborok életét élénk táró XIX. századi orosz regények és XX. századi örökösök. Csakhogy a kizárásnak, mint tudjuk, a kizáró közösségekben erkölcsi funkciói vannak: rögzít bizonyos erkölcsi szabályokat és megsértésüket szankciókkal fenyegeti. Amint éppen a XX. század regényirodalmából tudjuk, ezeket az erkölcsi szabályokat nem ritkán a kizártak is elfogadják, és öngyűlöletbe átfordítva érvényesítik magukkal szemben, miközben hasonlítani szeretnének az őket kizárókhöz. Ilyen erkölcsi szabály például a

házasságtörés tilalma. Jóllehet e tilalmat Jézus megerősíti, sőt más tilalmakhoz hasonlóan meg is szigorítja (Mt 5,28-29), épp ily szélesre tárja a megbocsátás kapuját is (Mt, 18,22). Amikor elévezetnek egy házasságtörő asszonyt, a tilalmat nem a bűnössel, hanem a bűnt szankcionáló közösséggel hozza kapcsolatba: "Aki bűntelen közületek, az vessen rá először követ." (Jn 8,7) E mondat azóta is meghaladhatatlan világossággal tárja elénk a hajlíthatatlanul büntető szigor és a gyűlölködés háraitásokon alapuló pszichológiáját: a gyűlölködő ember nem azért gyűlöli a másikat, mert az más, hanem azért, mert ugyanolyan, mint ő, ugyanúgy megvan benne az, amit az erkölcsi szigor embere önmagában nem tud elfogadni, és aki ezért épp olyan erővel kezdi gyűlölni a másikat, mint amennyire erkölcsi elvei szerint meg kellene vetni önmagát. A házasságtörők legvehemensebb megbélyegzőiről előbb-utóbb mindig kiderül, hogy van néhány zabigyerükük. Jézus mondata azonban ennél sokkal többet mond. Radikálisan átrendezi a közösség erkölcsi szempontjait, és ezzel a közösség fogalmának egy egészen új politikai megvalósítására tesz javaslatot. Ez az újdonság persze nagyon régi. Megtaláljuk Mózesnél. A kizárásokban testet öltő és a kizárások gesztusain alapuló erkölcs helyett e mondat az elhárított önismeret felszabadítására hív. Mózesnél ezt olvassuk: "Ne sanyargasd a jövevényt, hiszen ti ismeritek a jövevény életét, mert ti is jövevények voltatok Egyiptomban" (2Móz 23, 9) Ismerd fel a jövevény életében a saját életedet, a jövevényben magadat. Amikor egy írástudó megkérdezi Jézust (Mk 12,28), melyik a legfőbb parancsolat, ő töredékesen idézi Mózeset: "A legfőbb ez: Halljad, Izrael, az Úr a mi Istenünk, egyetlen Úr, és szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. A második ez: Szeresd felebarátodat, mint magadat." Mózes az utóbbi parancsolathoz hozzáteszi: "Én vagyok az Úr, a te Istened! (3Móz 19, 14) A mózesi hely egyik kanonikus zsidó kommentárja szerint Rabbi Akiba is e mondatot tartotta a Tóra nagy alapvetésének. A zárlatot ő így értelmezte: "A te Istened vagyok és az ő Istene" Hogy e vallásos nyelven fogalmazott mondat erkölcsileg mit jelent, azt Naftali Herz Wessely (1725-1805), újhéber költő tárta fel, miközben Mendelssohnnal együtt németre fordította az Ószövetséget. A Jézus által idézett mózesi hely Wessely fordításában így hangzik: "Szeresd felebarátodat, ő olyan, mint te magad". Jézus ennek jegyében járt el a vétkesekkel, és ezt hagyta tanítványaira is: a vétkest csak akkor zárta volna ki a közösségből, ha a fokozatosan kiszélesedő személyes beszélgetések, egymás meghallgatásának és a megértés kísérletének bonyolult procedúrája során (Mt 18, 15-17) is teljes megátalkodottságról tesz bizonyosságot.

És e helyütt térjünk vissza ahhoz a pénzdarábhoz, amelyről Jézusnak meg kellett mondania, jár-e a császárnak vagy sem. A dénaron a császár képe volt. Ez végül is tiszta helyzet. Legalábbis a kereszténység

későbbi története felől szemlélve. Itt még tudni lehet, hogy a császárnak semmi köze ahhoz az Istenhez, akiről Jézus beszél. Nem jelent számára hivatkozási alapot. Nem teszi jelszóvá a nevét. A kereszt ekkor még szörnyű kivégzőeszköz, és nem szimbólum, ami éppúgy jelentheti a szeretetet, mint a gyűlöletet, ami ugyanúgy felragyoghat jámbor szentek, paranoiás gyűlölőkődők (akik közül néhányat szintén szentté avattak), derék családanyák, családapák és közönséges gyilkosok kezében. És ekkor még egyház sincsen, Krisztus élő teste, amely intézmény is, a hatalom hierarchiája. Még nincsenek pápák, püspökök, érsekek, kanonokok és plébánosok, akik közül sokan majd ajkukon Jézus nevével elirigylék a császárok, a királyok, a fejedelmek, a tanácselnökök, az agitpropitkárok hatalmát, és ha e hatalmat nem szerezhetik meg, egy flaska jóféle borocska mellett minden rezsim minden császárában és minden agitpropitkárában megleglik szellemi rokonaikat.

A kereszténység, mint láttuk, gyökereiben mindig is politikai vallás volt, de e politika a hitben meglelt szabadság politikája volt, vagy - amennyiben az evangéliummal bármiféle kapcsolatot fenn kívánt tartani - annak kellett volna lennie. E szabadságot tehát sosem a császártól vagy a párt főtitkárától, az Állami Egyházügyi Hivaltól kellett kivívni, ahogyan ma sem érdemes pártelnökök szűk kebelén keresni, mert ott egészen mást talál az ember. Ez a szabadság Jézus megújító erejéből fakad, amellyel szemben mindig azok között találjuk magunkat, akik éppen követ készülnek dobni a házasságtörő asszonyra. Ezzel kapcsolatban eszembe jut egy tiszteletre méltó szerzetes-pap elszólásértékű mondata. Egy televízióműsorban néhány évvel ezelőtt megkérdezték e szerzetes-paptól, véleménye szerint miért nem kért bocsánatot a magyar katolikus egyház számos papjának, püspökének és hívének a zsidóüldözés során elkövetett vétkeiért (gondolatokért, szavakért, cselekedetekért, mulasztásokért). E szerzetes-pap körülbelül tíz évvel a rendszerváltás után azt válaszolta, azért, mert az egyház nem volt szabad. Azt hiszem, igazat mondott, de valószínűleg egészen másként, mint gondolta. A szabadság ugyanis nem adottság és nem feltétel. Szabaddá a szabad cselekedetek által válik az ember.

Amikor tehát azt tapasztaljuk, hogy a kereszténység ma politikai vallás, olyasmit látunk, ami a kereszténység lényegéhez tartozik, hiszen a közösség számára és a közösségről van mondanivalója. Ha azonban azt látjuk, hogy a kereszténység egyrészt vallásos szimbólumokkal élő politikaként jelenik meg a társadalomban, másrészt sajátos gazdasági vállalkozásként, annak már semmi köze a hit szabadságához, sokkal több a dénáron fénylő képmáshoz és a kereszt eredeti funkciójához. A vallásos szimbólumokkal élő politikának természetesen sok évszázados európai hagyományai vannak, erről aligha mondhatunk okosabbat, mint amit Dosztojevszkij írt

meg a Karamazov testvérek Nagy Inkvizítor-jelenetében. E politikának az a formája, amelynek örökségét mindmáig viseljük, Magyarországon a Horthy-rezsimben alakult ki, és 1938-ban, a Eucharisztikus Világkongresszuson ülte nagy ünnepét. Hogy miért jó a császároknak, a pártfőtitkároknak és a pártelnököknek, ha püspököket tudhatnak maguk mellett, akik bármikor készek kiszolgáltatni vallásuk szimbólumait politikai célokra, vagy legalábbis hallgatolagos beleegyezéssel túrni, hogy ez történjék a vallással, az aligha kérdés. Minden hatalom szereti magát erkölcsösnek tudni, még a legelvetemültebb is, és mi vonhatja az erkölcs tisztább ragyogásába az embert, mint a templomból kiáradó fény? De mire jó ez az egyházaknak? Hiszen ki tudhatná jobban, mint Jézus embere, hogy az idők változnak, egyetlen császár hatalma sem tart örökké. És mi van azután, hogy meghalt a császár? Persze, éljen az új. De azért az emberek mégsem felejtenek el mindent. Ha például a történelmi egyházak püspökei ott ültek a Magyar Népköztársaság parlamentjében, és nem volt egyetlen olyan felszólalásuk sem, amelyben elítélték volna a fennálló rendszert, ha a II. Vatikáni Zsinat bizonyos dokumentumainak elhallgatásában a magyar katolikus egyház püspökei kiváló szövetségesre találtak Miklós Imrében, ha a plébános szombat esténként együtt kártyázott a téveszelnökkel és a párttitkárral, akkor minderről egy szót sem szólva utólag kissé visszás dolog a hajlíthatatlan antikommunisták mezében tündökölni. Ha a mindenkori császár kegyeit keresik, az egyházi intézmény fejei nem azért tesznek így, mert ez bármire jó magának az egyháznak. Azért tesznek így, mert nem a hit emberei, hanem politikusok. Persze az is lehet, ezt az esetet se zárjuk ki, mert hiszen előfordult ilyen a történelemben, hogy a császár derék, közösségéért dolgozó ember, aki minden vasárnap eljár a közeli kis kápolnába (és nem örökölteti meg magát a hozzá közel álló sajtó fotoriportereivel, amint kilép a templom kapuján). A vallásnak, mint politikumnak ebben az esetben is megvannak a saját szempontjai és a saját élete. Bizonyos ügyekben együttműködhet a császárral, egészében azonban függetlennek kell lennie tőle. Ha nem így tesznek az egyházak, az szivarog el belőlük, vagy az vonul bennük ellenzékbe, ami élteti őket: a lényegét tekintve abszurd, mégis szabaddá tevő hit.

Amennyiben a hit hermenutikai köréhez hasonlóan megfogalmazható, hogy szabadság csak a szabadság előzetes meglétéből fakadhat, azt kell feltételeznünk, hogy az egyházi intézmények vezetőit talán saját lelki ürességük, rabságuk réme és az egyház kenózisától, kiüresedésétől való bevallhatatlan félelem űzi a politikai ócskapiacra, ahol túladsnak kegytárgyaikon, igéiken. Pedig a töltekezés kezdete valószínűleg éppen az üresség, az eszköztelenség bevallása lehet.

Ma Magyarországon az aljas képmutatás, a nyegleség, a sunyítás és a gyűlölet dáridója zajlik. Kivétel nélkül

mindenki egy hamis képlet rabja, amely elhitheti, hogy nincs más választás, csak a két rossz közül való, lehetetlenné téve minden tiszta beszédet. És mi ezt nevezzük politikának. Holott ez nem az. Ez csak képmutatás, nyegleség, sunyítás és gyűlölet. Honnan jöhet ma értelmes és szabad beszéd? Hol él ma a szabadság étellel teli radikalitása? Attól tartok, csak könyvekben. Menjünk könyvtárakba!

De addig is: biztos vagyok abban, hogy ha a klérus embereiben egy szikrája is él a hitnek, kötelességük világos és jól hallható mondatokkal kinyilvánítani, hogy egyházuk és hitük szimbólumai nem lehetnek árucikkek handabandázó politikusok és szerencsétlen gyűjtogatók kezében, a "keresztény" szó nem lehet bunkósbot, nem lehet az aljasság bíbor palástja, nem lehet a kizárás eszköze, jól hallhatóan és világosan ki kell mondaniuk, hogy a "keresztény, nemzeti" politizálásnak már csak stílári okokból sincs semmi köze a kereszténységhez (legalábbis ha e szó értelmét még az evangéliumok Jézusától származtatjuk és nem az itt és most hatalmának kétes apoteózisát ünnepeljük benne). A pásztorok feladata, hogy megszabadítsák híveiket indulataik és meg nem gondolt gondolataik furorjától. Ha valami, hát ez lenne a keresztény politika.

(forrás: *Élet és Irodalom*, 48. évf. 10. sz.)

MERZA JÓZSEF

POLITIKA

Sikerárgazat. "Végre jót is hallunk" - mondhatná valaki. "Elvesztetted az ítélőképességedet" - csapná össze a tenyerét egy tájékozottabb ember. "Nem vagy sehol, ez neked a siker?" Pedig így van, bár elég hosszú az út, amíg ez világossá válik. Kezdjük hozzá türelmesen, hiszen át kell futni az egész életemen. Kívülállónak fásasztó história lehet, de néhány tény felhasználhat a múlt kutatója.

"Te valójában politikus alkat vagy" - mondta ötven évvel ezelőtti évfolyamtársam, ma ismert strukturális nyelvész. Nem tett boldoggá ez az észrevétel, mert több tekintetben másnak képzeltem magam, dehát függetlenül az érzéseinktől, nem kár, ha későbbi haszon reményében tudomásul vesszük és megőrizzük mások megjegyzéseit. Valóban, korán találkoztam a politikával. Hamar olvasni tudó gyerekként, rendszeresen lecsaptam az apám által hazahozott napilapra, az Új Nemzedékre. Mint sok más rokon lelket, vonzott a lapokról áradó nyomdafesték szaga. Magam előtt látom a fejléc jé betűjének a nagy Ú alá kanyarodó vonalát, s úgy emlékszem, hogy Saád Béla szerkesztette az újságot. Politikai ismereteimet azonban nemcsak innen, hanem a Képes Vasárnapból, később a Magyar Futárból, vagy a nagy, színes fényképeket hozó Signal-ból szereztem. Közölnöm kell a tájékoztatlan olvasóval, hogy jobboldali, revansista, irredenta, németbarát sajtótermékekről van szó. Az elemi iskolai

német órán németül imádkoztuk Papp-Váry Elemé né Hitvallását. Elsős gimnazistaként, 1944 tavaszán, én mondtam az osztályban a március 15-i emlékbeszédet, amit osztályfőnököm kicsit megtoldott, hogy jobban kidomborodjon a "nagy szövetségesünk" oldalán folytatott harc. Mint kistisztviselői családban élő, jó tanuló, sokat focizó gyerek, akinek a szülei nem hallgattak külföldi rádiót — később össze is gyűjtötték a készülékeket — baloldali kapcsolatok híján csak azt érzékelttem, hogy lepecsételik a zsidó lakásokat, leltárba veszik a holmijaikat és elviszik őket valahová. Két goromba szőnyegbombázás után a lakásunk sem repült a levegőbe, mert a fel nem robbant ágyúlövedék békésen feküdt az előszoba padlóján. A vasárnapi miséről kijövet megállapítottuk, hogy megjöttek az oroszok. Ágyújuk ott állt a Szent Anna-templom előtt. Néhány orosz tisztet elszállásoltak nálunk is, mi addig meghúztuk magunkat a fűtetlen kisszobában. Rendesen viselkedtek, apám megpróbált beszélni velük a Kárpátalján összeszedett ruszin tudásával.

Hozzáfogtunk az újjáépítéshez. Máig is érzem a lapáttól feltört tenyeremet, mivel mi, diákok is segítettük betölteni a rendező pályaudvaron éktelenkedő bombatölcséreket. Az iskolában egy ideig párhuzamos nevelés folyt. A demokratikusnak ígérkező rendben a helyét kereső egyház építgette ifjúsági szervezeteit, kongregációit. A jezsuita Cserjés Sándor vezetőképző tanfolyamot szervezett középiskolások részére. A záróünnepélyen Petőfi "Sors, nyiss nekem tért" - című versét szavaltam, de hamarosan világos lett, hogy a sors nem nekem kíván tért nyitni, hanem az EPOSZ, a NÉKOSZ soraiból jött, vagy abba átment fiataloknak. Egy ideig még két kimenetelűnek látszott a helyzet, felvilágosító szemináriumokon is részt vettem, majd átalakult az iskolai osztály hierarchiája és a minorita diákkollégiumban nevelkedett társam tanította nekünk a köztársasági indulót. Az iskolák államosításakor, a hitoktatás megszüntetésekor már volt bizonyos túróképességünk. Az osztályfőnök széttepte a kérvényemet, de értettem, hogy mit csinál. Később, az iskola igazgatójaként, a nyílt utcán érte őt a szívroham. Az a hír járta, hogy lelkiismerete nem bírta el az elébe állított feladatokat. A Szovjetunióba mehettem volna tanulni, de nem mentem, mert ott nem engedélyezett a vallásosság. Maradt a hazai egyetem - Debrecen - a Mindszenty- és a Rajk-per, a szerzetesrendek elleni támadás és Kádár János letartóztatása után. Elhárított párttagság, utolsó kisközösségi év az 1952-es nyári letartóztatásokig. Reménytelen próbálkozások 1-2 évig, majd 56 után ismét, de az istenesség - akárhogy is akartuk, a besúgást kivéve - bizony politikai állásfoglalás volt. Figyelte a Párt is, a politikai rendőrség is. A "nevelhető" címkével eléldegélt az ember, de tudni kellett értékelni a váratlan jeleket, beszélgetéseket, adminisztratív húzásokat, amelyek - álcázottan is - világossá tették, hogy nem az uralkodó osztályban van a helyünk. A létező szocializmusban azonban meg lehetett élni a hitvallónak is. Volt, aki a